

կամին մեծ գործեր 'ի գլուխ հանել : Առաւօտեան ժամը հինգին իւր անկողինէն ելած կը լինէր արդէն , իւր սենեկի սպասաւոր Յովսէփին հրահանգ տուած էր , որ երբ ելնելու ընդդիմանայ , զինքն անկողինէն դուրս ձգէ : Ուստի կ'ըսէր Պիւ.Ֆոն . « Բնական պատմութեան ամենագեղեցիկ էջերը Յովսէփիկի կը պարտիմ » :

Պիւ.Ֆոն առաւօտեան ամբողջ ժամերը աշխատութեան յատկացուցած էր . կէս օրին իւր միակ ծառը կ'ընէր , որ յաճախակի կերկարեր իւր բազմաթիւ այցելուաց ընդունելութեամբ : Հերոլդ տը Սէշէլ (1) զայն յանիրաւի կը յանդիմանէ թէ՛ ճաշին շատ ժամանակ յատկացուցած է :

Պիւ.Ֆոն իւր ընտանեացը համար ամեն գովեստէ վեր բարի և քաղցր էր :

Նա 1752 ին Մարի-Ֆրանսուազ տը Սէն-Պելէնի հետ ամուսնացաւ . և երկու որդի ունեցաւ . Մարի-Հանրիէշ Լէկլերկ տը Պիւ.Ֆոն , որ որրանին մէջ մեռաւ , և Գեորգ-Լուի-Մարի Լէկլերկ տը Պիւ.Ֆոն , որ հեծելազորուն զնշապետ եղաւ եւ Մոնթպարի կարավառիչ : Սա 1795 Յուլի 10 ին զլեատութեան բեմին վերայ մեռաւ : այս խօսքերն արտասանելով . « Քաղաքացիք , ես զիս Պիւ.Ֆոն կ'անուանեմ » :

Սա բնաւ որդի չունեցաւ , թէև երկիցս ամուսնացաւ . երկրորդ ամուսնութեամբ Եղիսաբեթ-Ժորժէշ Տուպանտոնի հետ միացաւ , որ մեծ արժանաւորութեան տէր կին մ'էր և որ յեղափոխութեան փոթորիկներն անցնելէն յետոյ , թէ և ոչ առանց փնտսու , 1852 Մայիս 17 ին Մոնթպարի քղեկին մէջ վախճանեցաւ :

Պիւ.Ֆոնի կոմուէհայն հետ հաշակաւոր Պիւ.Ֆոնի ուղղակի յաջորդութիւնն եւս վերջացաւ :

Մեք Ֆրանսիոյ արտագրած ամենամեծ բնապատմութիւն և ամենամեծ գրագիտաց միայն կեանքը հարեւանցիւ ծրագրեցինք : Աւելորդ կը համարիմք իւր գործոց վերայ դատաստան մ'ընել . յաջորդ սերունդը ընդ երկար դատած է զանոնք : Պիւ.Ֆոնի մահուանէն քանի մը օր յետոյ Գոմտորսէզի (2) արտասանած հետագայ աշխիւ խօսքերը մեր ըսածը կը հաստատեն :

(1) Հէրոլդ տը Սէշէլ (Մարի-Ֆոն) . ընդհանուր Էրասմուս , 1760 ին 'ի Փարիզ ծնաւ , նախապէս դպրութիւնը մշակելու եւ յեղափոխականաց մտացաւ : 1795 ին անհմանադրութիւնն իմբագրեց և 1794 ին 'ի մահ դատապարտեցաւ : վարդապետի մը աղապարտութիւնն ընդհանրէր : Նշելու ամբաստանութեամբ :

(2) Մարի-Ֆոն-Անդրաս-Նիշոլու Եպիֆան , մարգիւղ տը Գոմտորսէշ , 1745 ին ծնաւ . 'ի մառաջ Տիոց Էրիստիտի անուն պաշտաւ : Յեղափոխութեան մօտեցած ժամանակնէն իւր նոր Գաղափարներ արտաբեր գրութեամբ կ'աշխատէր : 1791 ին Օւնիսարիան ժողովոյ և ապա Աւգստին ժողովոյ (convention) անդամ անդամեցաւ . փրան-

« Երբ այսպիսի մարդիկ կ'անհետանան երկրէս , » ցաւերով աւելցած հիացման առաջին պայծառութեանց և շնչասպառ նախանձու վերջին ապագակներուն ' իսկոյն ահարկու լուսութիւն մը կը յայտնուի , որ ժամանակ յաջորդ սերունդը կը պատրաստուի յամրաբար զայն դատել , մտադիւր չկը կարգայ զայն քննելու նպատակաւ , զոր նա ի սորդ սերունդը կարգացած էր կամ զարմանալու , կամ քննադատելու և կամ միմիայն նորա յվերայ խօսելու սին հաճոյից համար : Խորին խորհրդածութեամբ յղացուած կարծիքներ և աւելի ազատ պատճառաբանութիւններ կը տարածուին տակաւ առ տակաւ , կը շարժուին , կ'ուղեղուին և 'ի վերջէ գոգցեա միաշունչ ձայն մը կը բարձրանայ և վճիռ մը կ'արձակէ , զոր ապագայ ռաբբին հաղիւ ուրեմն կրնան եղծանել » :

Թարգ.— 'ի Գաղղիէիէն
Մ. Ս. Յակոբէան :

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

(Շարունակութիւն , տես թիւ 7 :)

Խարսու բերդին Ռուսաց ձեռք անցնիլն :

Վերը գրուածին համեմատ դիւրութեամբ թշնամուցն ձեռք մատնուած կայսերական բերդերուն նման , Խարսու բերդն ալ՝ անձնատուր լինելով բնակչաց կողմէն յանձնուեցաւ : Այս բերդերուն այսպիսի եղանակաւ գրաւումը որքան որ Աստուածային անիմանալի կամեցողութենէ յառաջ եկած գաղտնի գործ միէ , սակայն մեր հաւատարիմ լսելեաց հասած՝ և այս երեւոյթը իմաստուն և գիտնական մարդիկ երաշխաւորած են թէ՛ ներքստպէս

սխալ հէտ Լուի Ժ2-ի մահուան քուէ պահաւ : Իսկ քաղաք քաղով ժամանակ մը ժամկետայն : Բայց գրեթէ լով Բախարիւնցաւ , ուր 1794 ին ինքիւն իշխանութեան , իւր գլխաւոր գործերն էն . Հանդէս ցերեզնուութեան , դրուատիւր ակադեմիականաց եւ ծրագիր յառաջադիմութեան մարդկային ոգւոյ :

բնակչաց անմիաբանութենէ և մանաւանդ Եէնիէրեաց յատկապէս թեւաբար անձանց ոմանց պատճառ լինիլն ստուգուած է :

Վառնայի եւ Սիլիստրէի կողմերէն յաղթութեան շուրեր :

Ռուսաց զօրքը Վառնայի բերդը պատնիշափակ պաշարեցին եւ սկսան նեղել, և Մուհարրէմ ութերորդ կիւրապէս առաւօտ կանուխ բերդին վերայ յարձակեցան . թէ և ծովէն ալ նաւեր խրկուած էին , այլ Աստուածային օգնութեամբ այն կողմերը գտնուող ծովապետ Փաշան դիմագիր լինելով յաղթութիւնն իբրեւ լրացեալ լուսին Իսլամի կողմը պայծառապէս փայլեցաւ , և նոյն պատերազմին Ռուսաց զօրքերէն հազար հինգ հարիւրի չափ ինկան : Նոյն օրը Սիլիստրէի բերդին վերայ եւ կած Ռուսաց զօրաց հետ պատերազմելով Օսմանեանք դարձեալ երեւելի յաղթութիւն մի ըրին . հոս Ռուսաց զօրքը պարտեցան և չը կրնալով Օսմանեանց դէմ դնել՝ բանակը ետ քաշեցին . այլ այն պատերազմին Իսլամաց զօրքէն վաթսուների չափ ի քուռ մահուան ջրեցին . և քանի մի վիրաւորներ բըժշկական դարմանի կարօտ եղան . իսկ Ռուսաց կորուստը կրկնապատիկ էր , եւ այս ուրախագիթ լուրը փութով Կ . Պօլիս ծանուցին :

Կարսայ բերդին եւ այլ տեղեաց առումն :

Կարնոյ կուսակալ Ղալիպ փաշան Կարսայ առումն հետեւեալ կերպով կը ծանուցանէ . Ռուսք յառաջագոյն միանգամ բերդին վերայ յարձակեցան , այլ փութով անտի ի փախուստ ածա-

պարեցին . իսկ երկրորդին՝ թէ և բերդապահ Էմին փաշան բաւական ջանքեր ըրաւ , ալ ապարդիւն , զի բնակչաց չարութենէ և Եէնիէրիութեան յայտնի նախանձախնդիր կամակոր անձանց ոմանց տգէտ յամառութենէ առանց պատերազմի եւ նեղութեան , բերդը թշնամուոյն ձեռքը յանձնեցին : Զի սրբան որ ըստ երեւոյթին բերդին առումը բնակչաց չարութենէ , այլ իրապէս նիզակակից որոշուած Մեթուտիոյ կուսակալ Մէհմէմէտ փաշային փութով օգնութեան չը հասնելուն դիպուածն առ թեղած է : Այլ կարի կարեւոր թուեցաւ Տէրութեան այս անցելոյն վերայ զգուշանալ և այն կողմերը ամրացնել : Որովհետեւ նոյն միջոցին բերդապահ Էմին փաշան գերի ինկած էր , Կարսայ իշխանութիւնը Միլիթանի աստիճանաւ Խալիլ օլլա Մուստաֆայ պէյին յանձնուեցաւ : Եւ Կայսերական հանքաց վերատեսուչ Սալէհ փաշան բազմութեամբ զօրաց Կարնոյ կողմերը խրկուեցաւ :

Ռուսաց զօրքը դիպող ժամանակ գտնալով Թուրայի բերդին վերայ ևս յարձակեցան , եւ նորին պահապան Իպրահիմ փաշան թէ և արիութեամբ և զօրութեամբ բաւական ընդդիմացաւ , սակայն բերդին մէջ սկսաւ պաշարը նուազիլ , և միւս կողմէն օգնութիւն հասնելու յոյս չըլլալուն կամայակամայ անձնատուր լինելով բնակիչք բերդն թշնամուոյն ձեռքը յանձնեցին : Իսկ բերդապահը Կայսերական բանակը գալով Էսկի Իսպամօլլու-գ , ի հնումն Անտիգանէ , կոչուած տեղը պահապան խրկուեցաւ :

Մեծի վէզիրին պաշտօնին որոշումն :

Ռուսաց բանակը Շումնիի կողմերը անցնելով Կայսերական բանակին

հետ սկսաւ պատերազմիլ : Վասն որոյ հարկ անհրաժեշտ 'ի վերայ կայր զօրաւոր պատրաստութեանց ձեռնարկել : Թագաւորը Մոհարթէ՛մ ամսոյ 21 ին Բ. Գուռը գնաց, եւ հրաման ըրաւ մեծի Վեղիւրին որ իբրեւ սպարապետ երկրորդ բանակին դէպ 'ի Անդրիա-նուպօլսոյ կողմը երթայ, և միանգամայն ծանոյց թէ բոլոր Մահմէտական ժողովրդոց յայտնապէս յաղթութեան ուժ և քաջաւեր լինելու համար, մեղի փառք համարուած նուիրական դրոշիւ պատերազմի դիտաւորութեամբ զինի ձեր պիտի գամ, եւ ապա նոյն ամսոյ 23 ին ընդ նախագահութեամբ կայսեր բոլոր նախարարք և մեծամեծք 'ի ժողով գումարեցան, և ինդիրն ամենեցուն յայտնապէս ծանուցուեցաւ : Երբ ստուգիւ հաստատեցաւ մեծի Վեղիւրին կայսերական՝ բանակով չուառնելն, նոյն ամսոյ 24 ին երեքշաբթի օր ժամը 5 ին Բ. Գուռը զհազնութեան և աղօթից արարողութիւններն կատարեցան, արեգակնափայլ Թուզն եւ յաղթանակի դրոշն սանդուխտի պատուանդանը ցցեալ բարձրացան, և երկու օրէն յետոյ սկսաւ աստիճանաց և պաշտօնից բաժանումն և փոփոխումն, ուր շատ անձինք մեծամեծ պաշտօններու և պատիւներու բարձրացան : Այս անգամ կայսերական բանակին առաջին եղանակին հակառակ փոխանորդներ որոշուելուն, հասարակաց մէջ առած եղած էր, թէ այս անգամ բանակին, Տէրութեան բոլոր նախարարները վերատեսուչ եղան : Կայսերական բանակին մեկնելու օրը մերձենալով, մեծի Վեղիւրին տեղը փոխանորդ մի կարգել անհրաժեշտ էր, ուստի կայսերական հրամանին համեմատ Ահմէտ Խուլուսի էֆէնտին փոխանորդ որոշուեցաւ, և ամսոյն 26 ին Վեղիւրութե՛ն աստիճանաւ սպասուեցաւ :

Կայսերական բանակէն յաղթանակի յուր :

Արդէն Ռուսաց զօրքը Պալքան լեռանց կողմերը Գոմֆի առ-յո- կոչուած տեղը հասած էին. ուստի անմիջապէս կայսերական բանակէն մեծամեծ Վեղիւրք և պաշտօնեայք որոշուելով հոն խրկուեցան, եւ պատերազմն սկսաւ, եւ յաղթութեան փառքն Օսմանեանց կողմը փայլեցաւ : Սոյն միջոցիս մեծ կղզի բերդին կողմը յաղթական Իսլամաց բերդին բոլորտիքը Զէրնէս կոչեցեալ տեղը Ռուսաց հետ պատերազմի բռնուելով, Ռուսք խորտակեցան :

Անաբայ բերդին գրաւումն :

Զէրբէդք և ուրիշ ազգք Անաբայի կողմերը բաւական յաղթութիւններ ընելով, մինչ զի Գուպան գետին միւս կողմը անցած էին, այլ 'ի վերջոյ Ռուսք յիշեալ բերդը 'ի ծովու և 'ի ցամաքի պաշարելով խիստ նեղը ձգեցին, եւ այնուհետեւ Օսմանեանց նոցա հակառակին անկարելի լինելով, բերդը թըշ նամայն ձեռքը յանձնեցին : Սոյն կորուստը վերստին շահելու նպատակաւ Տրապիզոնէն բաւական զօրքեր խրկուեցան առանց սպարապետի, թերևս նոյն բերդը թշնամայն ձեռքէն կորզեն, այլ երբէք օգուտ մի չը տեսան :

2 ու. կայսերական բանակին :

Ինչպէս որ յառաջագոյն գրեցինք թէ կայսերական երկրորդ բանակին չուն որոշուեցաւ. և նոյն թուականի Սէֆէր ամսոյ 9 ին չորեքշաբթի օրը մեծ Վեղիւրն Սէլիմ փաշայ չքեղ հանդիսով Տավուտ փաշայի դաշտը ելաւ, և երեք օրէն զինի անտի մեկնեցան, և ձիոց երասանակը նպատակեալ տեղը ուղղելով դէմ եդեալ գնացին :

Յաղթութիւն Շումնի կողմերը :

Շումնի ճանապարհը , որ Կ . Պօլս կը բերէ , խափանելու և արգիլելու նպատակաւ , Ռուսաց զօրքը Կի-մի-շ Կօղալէ կոչուած կիրճը եկած էին , Կայսերական բանակէն սոցա վերայ արիւն թեամբ յարձակելով Ռուսաց զօրքը հալածական ցրուեցին , և բաւականի չափ կահ կարասիք առին : Եւ ի վերջոյ Ռուսաց Էմիլ Իսախանով-գլ Եւ Իսախան ճայի բոլորակը կանգնած պատնիշներուն վերայ յարձակեցան , նախամարտիկ Մանսուրէ կոչեցեալ զօրքը երեք պատնէշ տասը թնթանթ և այլ կազմած առին , և շատերուն յաղթելով փախստական ցրուեցին :

Ռուսաց նաւերուն Այինէ կղզին գալը :

Ռուսաց քանի մի նաւեր Այինէ կղզին նաւահանգիստը մտան և խարսխեցին , և միջի զօրքը անմիջապէս դուրս ելան , որովհետեւ կղզւոյն պահապան զինարանի վերատեսուչ Էմիլ աղան Ահ-օղլու կոչուած կողմերը գնացած էր , Ռուսք անդ գտնուած Իսլամ զօրքը կռտորեցին , և մարտկոյններէն տասներկու հրանթ առին , վառթի և պաշարաց մթերանոցները հուր արկեալ այրեցին . այս եղելութիւնը յիշեալ աղան լսելուն պէս , թէեւ նոցա վերայ դարձաւ , բայց նոքա իրենց նաւերը իջան և այն տեղէն խոյս տուին . այս եղելութիւնը Կայսերական սահմանագլխոյն մօտ տեղ պատահած լինելով , Կ . Պօլսոյ Ժողովրդոց մեծ գլորդում պատճառեց :

Կայսեր նուիրական դրոշմը նամբայ ելլալը :

Ինչպէս յառաջագոյն գրեցինք , բոլոր Մահմետական Ժողովրդոց յայտնապէս խրախոյս եւ քաջալեր լինելու

մտք , թագաւորը նուիրական դրոշմ , որ միմիայն փառք և պարծանքն էր Իսլամաց , պատերազմի երթալու դիտաւորութիւնը յայտնած էր , վասն որոյ Ռէպիլ Էմիլ ամսոյ 5 ին երկուշաբթի օրը շքեղ և մեծ հանդիսով նուիրական դրոշը բարձեալ Բամի փաշայի ագարակը գնաց : Ուր պարտուպատշաճ դատեցաւ բոլոր նախարարաց և մեծամեծաց Գրան առաջին կերպարանքը փոխել , ուստի հրաման ըրաւ վերցնել իրենց գլխէն ի հնուց սահմանեալ խոյրը (գառագ) , շալ կապել և անդրաւարտիս հագնիլ այնուհետեւ և գործոյն կարի ստիպողական եւ կարեւոր լինելուն համար , բոլոր պաշտօնեայք գիշերները իրենց տուները չերթալով միշտ Բ . Գուռը մնան , եւ այս հրամանը անմիջապէս կատարեցաւ :

(Շարունալիլ)

ԵԴԵՍԻԱՅԷՆ

Մայիս 17 ին և Յունիս 30 ին գրուած երկու նամակներ հետեւեալ լուրերն կը հաղորդեն , յորոց մին թէ եւ անցեալներն հրատարակուած էր Աղդ . լրագրաց ոմանց մէջ , բայց այս աւելի մանրամասն տեղեկագրուած լիւնելուն՝ կը փութամք հաղորդել Սիօնի զգայուն ընթերցողաց :

Մայիս 17 ամսաթիւ նամակին մէջ այսպէս կը գրէ Պ . Նամակագիրն , «Ապրիլ 7 ին տեղւոյ Տաճկաց խումբը , Տէմիրճի պալաթի ըսուած տեղը , Տէրութեան զօրքերէն 4-5 հոգւոյ չափ շատ մը դանակոծելէ վերջը սրիկային մէկն կը յանդգնի զօրքերէն մին մատ